

Özgün Makale

Oryantalizmi Doğuran İki Başkent: İstanbul – Paris¹

Two Bedrocks of Orientalism: Istanbul and Paris

Zeki COŞKUN²

Öz

“XIX. yüzyılın” ve aynı anlama gelmek üzere “Modernitenin Başkenti” olarak anılan Paris, bunlardan da önce oryantalizmin başkentidir.

Fransız sanatçıların XIX. yüzyıl başlarından itibaren geliştirdiği resim tarzının adı olarak ortaya çıkan oryantalizm kavramı, hızla diğer sanatlara taşınmış, zamanla Doğu’ya ilişkin Batılı düşünsel, sanatsal, siyasal hemen tüm pratiklerin ortak adına dönüşmüştür.

Oryantalizmi tarihsel bir olgu olmaktan çıkarıp sorunsallaştıran Edward Said, tarihsel kökenlerini antikiteye dayandırmakla birlikte, onun kurumsallaşmış sistematik uygulama halini almasının miladı olarak 1798’i; Mısır’ın işgalini işaret etmektedir. Oysa tarihsel süreç Batı için Doğu’nun giriş kapısının İstanbul olduğunu göstermektedir.

Elçilik kayıtlarından seyahatnamelere, tacirlerden sanatçılara resmi, sivil Batılı öznenin Doğu’ya ilişkin öncelikli imge kaynağı İstanbul’dur. XVII. yüzyıl sonlarında Fransa’nın İstanbul’u işgal tasarıları, şehrin ve Doğu’nun Batılı aktörlerce imgesel, sözel, teatral, görsel olarak yeniden üretilip tüketilmesine dönüşmüştür. Bu pratik XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul’un da dönüşümünü getirmiştir.

Paris-İstanbul ilişkisi, oryantalizmin tarihsel, coğrafi kaynaklarını ve evrimini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Tarih, Kent, Gerçeklik, Sanat.

Abstract

Before being the capital of the 19th Century and “modernity”, Paris is the bedrock of orientalism.

The concept of orientalism emerged in the 19th century as the name of an artistic style developed by French painters, spread to other fields of art. In time, the concept came to signify all ideational and political practices on the part of the Occident with the Orient as their subject.

Edward Said, who problematized the concept as something beyond a mere historical fact, points at 1798, i.e. Egypt’s occupation as the moment of institutionalization and systematization

¹ Makale başvuru tarihi: 17.08.2019 , makale kabul tarihi: 29.08.2019.

² Dr. Öğr. Üyesi, MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, zeki.coskun@msgsu.edu.tr. ORCID No: 000-0002-3795-619X.

of Orientalism (though he traces it back to the antiquity). However, history demonstrates that the gateway to the Orient for the Occident has been in fact Istanbul.

Istanbul is the prior origin of imagery of the West about the East – from the recordings of the embassies to merchants and artists. The plans of France to conquer Istanbul eventuated the city and the East to be regenerated and exploited by the West from the imaginary, verbal and visual points of view. This also has brought the transformation of Istanbul since XVIII. century.

The relation between Paris and Istanbul demonstrates the historical and geographical origins and the evolution of Orientalism.

Keywords: Orientalism, History, City, Reality, Art.

Giriş

Edward Said'in *Oryantalizm* incelemesi, sosyal bilimlerde birçok yönden çığır açıcı olarak kabul edilmektedir. *Oryantalizm* kavramı, bu çalışma sonrasında köklü biçimde anlam değişimine uğramıştır. Başlı başına disiplin niteliği kazanan post kolonyal çalışmalar, bu değişimin somut ürünlerindedir. Aynı şekilde kurumsal olarak 1964'te Birmingham Okulu'yla başlayan "kültürel çalışmalar", Said ve Oryantalizm sonrası yeni boyutlar kazanmıştır.³ Cinsiyet çalışmaları, madunluk çalışmaları bunlar arasındadır. "Disiplinler arası" yerine "disiplin-aşırı" yaklaşımları öneren Said, sanat tarihi yazımı ve eleştirisini de etkilemiştir.

Said için oryantalizm, düşünsel, siyasal, askeri, diplomatik ve bunlarla birlikte kültürel, sainsal, estetik ve etik, ideolojik pratikler, deneyimler, kabullerle örülü bütünsel söylemler toplamıdır. İncelenmesi, bilimsel ve yöntem bilimsel sorgulamaları, çözümlenmeleri de içermelidir. Bu karmaşık olduğu ölçüde üretken, doğurgan bir süreçtir. Nitekim çalışmasının yukarıda anılan etkileri, yarattığı açılımların yanı sıra kendi düşünsel pratiğini ve yöntemini de 1980'lerden itibaren "disiplin-aşırılık" kavramıyla ifade etmektedir.

"Oryantalizmi Yeniden Düşünmek" başlıklı makalede (1985), "bir tür büyük sentezin arifesindeyiz" demektedir. Bilim insanı, "sınırları daha fazla aşma, disiplin-aşırı faaliyetlere daha fazla girişme, entelektüel ve kültürel çalışmanın içinde yürütüldüğü -siyasi, yöntem bilimsel, toplumsal, tarihsel- durumu daha yoğun bir biçimde dikkate alma gerekliliği"yle karşı karşıyadır. Bu, bilimsel ve etik bir yükümlülüktür: "Entelektüelin hem bir bağlamı tanımlamakta hem de onu değiştirmekte oynayabileceği rol bilincinin çok daha keskinleştirilmesi; çünkü bence bu bilinç olmadan, Şarkiyatçılık eleştirisi hoşça vakit geçirme aracından başka bir şey olmayacak" (Said, 2000, s. 88).⁴

³ Asli çalışma alanı karşılaştırmalı edebiyat olan E. W. Said (1935–2003), bu formasyondan gelen metin çözümleme ve eleştiri tekniklerini *Oryantalizm*'de söylem çözümlemeye, ideolojik ve siyasal çözümleme-eleştiriye taşımış, dönüştürmüştür. "Melez bakış" ve "disiplin-aşırılık" olarak niteleyeceği bu yaklaşım, kitabı içeriğinin yanı sıra yöntem ve biçimiyle de farklı "okuma"lara, esinlere açmıştır. 1978'de yayımlanan *Oryantalizm*, aralarında Türkçenin de olduğu yirmiye yakın dile çevrilmiştir.

Nezih Uzel'e ait ilk Türkçe çeviri *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu* adı, açıklama ve alt başlıklarıyla yayımlanmıştır (Pınar Yayınları, 1982). Biz burada Berna Ülner çevirisini kullanmaktayız: *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları* (Metis Yayınları, 2. Basım, 2001). Bu alt başlık yazara ait ifadenin doğru çevirisidir: *Orientalism-Western Conceptions of the Orient*. Ayrıca özgün metinden de yararlanmaktayız (Vintage, 1979). Kullandığımız çeviri Şarkiyatçılık adını taşısada da, makalede Said'in kitabı kavramlaşmış özgün adın Türkçe söylenişiyse *Oryantalizm* olarak anılacaktır.

⁴ Said, daha erken bir tarihte; 1982'de kaleme aldığı eleştiri ve yorumbilimi tartıştığı "Muhafifler, İzleyiciler, Taraftarlar ve Cemaat" makalesinde de aynı vurguyu yapmaktadır: "Entelektüel sıfatımızla içine kapatıldığımız disiplinler gettoların sınırlarını yıkıp geçmek hakkında düşünmemiz; dünyanın nesnel temsili (dolayısıyla iktidar) uzmanlarla onların müşterilerinin oluşturduğu küçük bir zümreye bırakan ketlenmiş toplumsal süreçleri yeniden açmamız" gerektiği çağrısında bulunmaktadır (Said, 2000, s. 118).

Müzik üzerine verdiği konferansta da yine aynı tema karşımıza çıkmaktadır: "[Sınır-aşımı] bir alandan diğerine geçmeyi, sınırları denemeyi ve zorlamayı, heterojenlikleri karıştırmayı ve birbirine katmayı, beklentilere karşı davranmayı, öngörülmemiş zevkler, keşifler ve deneyimler sunmayı getirir" (Said, 2006, s. 70). Bu konuda ayrıca "Oryantalizm, Edward Said ve Sanat Tarihinde Değişimler" çalışmamıza bakılabilir (Coşkun, 2019).

Öte yandan Said'in *Oryantalizm*'i yoğun eleştirilerle de karşılanmıştır. Tek yanlılık, Batı karşıtlığı, genelleme ve tek tipleştirme bunların başında gelmektedir. Biz tümüyle farklı bir noktaya dikkat çekeceğiz: Fransa'nın Mısır'ı işgalini (1798) oryantalizmin kurumsal ve kuramsal miladı olarak kabul eden Said, Mısır'ın bu tarihte Osmanlı coğrafyası içinde yer aldığını tümüyle göz ardı etmektedir. Bu da 17. yüzyıl ortalarından itibaren Paris-İstanbul hattında yaşanan ve oryantalizmi biçimlendiren oluşumların ihmaline yol açmaktadır. Kaldı ki tarihsel veriler, Mısır'ın işgalinin Napolyon'dan yüz yıl öncesinde, yine 17. yüzyılın ikinci yarısında ve İstanbul'u ele geçirmek için ön adım olarak projelendirildiğini ortaya koymaktadır.

Oryantalizm ve Osmanlı ilişkisini Paris-İstanbul ekseninden incelemek, Said'in metninde sıklıkla kullandığı, kendisinden sonra da âdeta slogan haline alan "hayali Doğu"nun⁵, öncelikle ve özellikle İstanbul'a odaklandığını, orada(n) başladığını gösterecektir. "Hayali Doğu"nun salt klişeler, fanteziler, düşler, imgelerden ibaret olmadığı; somut saha çalışmalarıyla, yine Said'in ifadesiyle "tasarımlar"la yeniden kurulduğu ortaya çıkacaktır.⁶ İmgelerin nesnel görüntülerden, olgulardan doğduğu gerçeği, bizi Doğu-Batı ilişkisiyle birlikte kent, tarih, gerçeklik, iktidar ve sanat ilişkisine götürecektir.

İki başkentte de karşılıklı kalıcı izler, dönüşümler yaratan oryantalizmin oluşum sürecini yine Said'in müzikten sosyal bilimlere taşıdığı "kontrpuantal" yaklaşımla incelemeye çalışacağız.⁷ Olgulara karşılıklılık ilişkisi içinde bakmamızı sağlayacak olan bu yaklaşımla, oryantalizmin oluşum sürecinde iki kentten de birbirini değişime uğrattığı görülecektir.

Yine bu süreç, gezgin ve girişimci sanatçı, koleksiyoncu, araştırmacı gibi yeni aktörlerin; otobiyografi ve roman gibi türlere kaynaklık edecek günlük, seyahatname gibi yeni ifade biçimlerinin, onların eşliğinde çevre, nesne algısıyla birlikte görsel kültürün, sanatların da yeni formlar kazandığını ortaya koyacaktır.

Arzu nesnesi olarak İstanbul ya da Mısır neden işgal edilmeli?

Her kent bir imgeler toplamıdır. İlkçağın sonlarında bir imparatorluk başkenti olarak kurulan İstanbul, Doğu Roma'dan Osmanlı'ya, hükmettiği coğrafyanın maddi ve kültürel tüm varlığını bünyesinde toplayarak daimi bir "metropol" olmuştur. Bu da onu bir "arzu nesnesi" hâline getirmiştir.

Modernite ise kendi imgeleri, kendi söylemi, kendi perspektifiyle birlikte kendi metropolünü yaratmıştır. Walter Benjamin'den David Harvey'e farklı açılardan yaklaşan düşünürler bunun merkezi olarak Paris'i işaret etmektedir. Paris'in "modernitenin başkenti" hâline gelme süreci, düşünsel, siyasal, ekonomik ve tüm bunlara eşlik eden, aynı zamanda tüm bunları kuşatan sınırsal pratik olarak oryantalizmin de oluşum sürecidir.

5 Said'in Oryantalizm incelemesini ve eleştirel yaklaşımını sanat tarihine taşıyan ilk inceleme bu başlığı taşıır: "The Imaginary Orient" (Nochlin, 1983). Keza, Thierry Hentsch'in "Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı"nu konu edinen kitabı da aynı adı taşımaktadır (Hentsch, 1996).

6 "Şark'a özgü şeylerin imgesel düzlemde incelenmesi, neredeyse sadece egemen Batı bilincine dayanıyordu; bu bilincin karşı konulmaz merkeziliğinden, önce Şark'ın kim ya da ne olduğuna dair genel düşüncelere göre, ardından da salt ampirik gerçeklikçe değil, bir arzu, baskı, yatırım, yansıtma öbeğince de yönlendirilen ayrıntılı bir mantığa göre, Şark dünyası doğdu." (Said, 2001, s. 17). Ayrıca Said, kitabın ilk bölümünde (Şarkiyatçılığın Etkinlik Alanı) Tasarımlar'a ayrı bir alt başlık açmıştır: (Said, 2001, ss. 83-102)

7 Bir sese (notaya) karşı ses ya da sesler (notalar) yazımına dayanan kontrpuan, Rönesans sonrası Batı müziğinin Barok'tan beri temel tekniklerindedir. Karşı sesler, armonik olarak birbirine bağlı, ritmi ve gelişimi (kontur) bağımsızdır. Said bu tekniği edebiyat incelemesinden başlayarak sosyal bilimlere taşımakta, önerdiği "disiplin-aşır"lığın temeli hâline getirmektedir. Düşünsel, bilimsel "sınır aşımı" için Said, İngilizce'de "günah, suç, ihlal" anlamlarını da içeren "transgression" sözcüğünü yeğlemektedir. UC Irvine'de verdiği konferansların birini bu konuya ayırmıştır: *Müzikte Sınır-aşımı Öğeler Üzerine*. Müzik üzerinden toplumsal, düşünsel, kültürel yapıları ve yine onları konu eden sosyal bilimleri tartışmaktadır (Said, 2006, çeviride "Müzikte İhtilalci Unsurlar" ifadesi yeğlenmiştir. ss. 45-92).

Said, “Aydınlanma sonrası Avrupa kültürünün Şark’ı siyasal, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel, imgesel olarak çekip çevirebilmesi–hatta üretebilmesi” olarak tanımladığı oryantalizmi bütünsel bir söylem olarak nitelendirir (Said, 2001, s. 13). Bir söylem olarak oryantalizm, yukarıda anılan tüm öğelerin (siyaset, sosyoloji, ideoloji, bilim, militarizm, imgelem) bileşimidir. Dolayısıyla söylem, aynı anda hepsini içinde taşımakta, içermektedir. Foucault’dan devraldığı söylem kavramı, bilgi–iktidar ilişkisi üzerinden biçimlenmektedir.

Bu perspektifle yaklaştığı oryantalizm, Said’e göre kökleri antikiteye uzansa da, 1798’de Napolyon’un Mısır’ı işgaliyle kurumsal, kuramsal, diplomatik, askeri boyutlarla fiiliyat kazanmış, sistemli uygulamaya dönüşmüştür. İşgale kılavuzluk eden Mısır Enstitüsü’nün kurulması; arkeolog, coğrafyacı, haritacı, tarihçi, teolog, dilbilimci, etnografların orduyla birlikte sahada çalışması; bu çalışmalarla Enstitü’nün 1809-1818 arasında yayımladığı yirmi üç ciltlik *Mısır’ın Tasviri* yine işgalin kendisi kadar belirleyicidir. İşgal, Enstitü’nün varlığıyla, etkinlikleriyle söylem ve kalıcı hegemonyaya dönüşmektedir: “Yakındoğu–Avrupa ilişkisinin temel ilkesi, Napolyon’un 1798 Mısır istilasıyla belirlenmişti; bu istila, birçok bakımdan, düpedüz daha güçlü bir kültürün bir başka kültürü salt bilimsel yoldan kendine mal edişinin modeliydi” (Said, 2001, s. 52).

Ne var ki, Mısır’ın işgali ve uzantılarını, oryantalizm için merkez / milat olarak konumlamak hem tarihsel hem olgusal yönden yanlıştır. Askeri, fiziki ve bilişsel hegemonya kurulan coğrafyanın o tarihte Osmanlı denetiminde olmasından ayrı olarak da yanlıştır. Tarihsel veriler, kuruluş döneminden beri Avrupa’da genişleyen, 1365’den itibaren başkent ve sarayını Avrupa’ya (Edirne’ye) taşıyan Osmanlı Batı-Hıristiyan dünyası için tehdit oluşturduğu için, her dönemde askeri ve bilişsel hedef olmuştur. Daha 1624’te Paris’te yayınlanan bir kitapta şu satırlar yer almaktadır:

Köklerinden günümüze kadar Türk İmparatorluğu’nun tarihini göz önüne alarak, bu kadar güçlü ve bu kadar korku saçan fatihlerin adetleri ve hayat tarzının, iktidarı koruma ve düzenleme biçimlerinin gösterilmesinin boşuna olmadığını düşündüm. Bunu daha kesin bir biçimde yapmak için, bütün bunların özenle kilit altında tutulduğu [Topkapı] Sarayı’na girmeliyiz. (aktaran Grosrichard 2004, s. 137)⁸

Dahası Said, Mısır bağlamında da eksik verilerle hareket etmektedir: Mısır’ın Fransa tarafından işgali, Napolyon’dan yüz yıl öncesinde; 1670’te gündeme gelmiştir. Proje ünlü felsefeci, matematikçi, bilim insanı Leibniz’e aittir ve stratejiktir: Mısır’ın işgali, Osmanlı’nın yıkılması dâhil çok yönlü “fırsat”lar getirecektir.⁹ Leibniz’in Fransızca ve Latince olarak kaleme aldığı rapor, Ocak 1672’de XIV. Louis’ye sunulmuştur.

Kral, sahip olduğu “Kilisenin Büyük Oğlu” unvanına “Kaderlerin Hakimi” ve “Doğu İmparatoru” unvanlarını da eklemeye çağrıldığı raporda “Empereur d’Orient” (Doğu İmparatoru) olarak anılmaktadır. Büyük İskender, Augustus örnek gösterilerek imparatorluğa da, kutsal topraklardan (Kudüs), Dünya’nın öteki ucuna (Hindistan) giden yolun Nil’den geçtiği işaret edilmektedir (Aynı şekilde Mısır, İstanbul’un kapısını açacaktır). Bu büyük misyon ve kazançlar için tarih, en uygun zamanı ve koşulları sunmaktadır: Kaleler bakımsız ve haraptır. II. Osman ve I. İbrahim,

⁸ Alıntılanan satırlar Michel Baudier’nin *Histoire générale du Serrail et de la Cour du Grand Seigneur, Empereur des Turcs* kitabındadır. Baudier, daha önceki yazılı kaynaklar ve gezgin, tüccar, misyoner gibi kişilerden derlediği bilgilerle kaleme aldığı bu kitap popülist, abartılı anlatımıyla ilk oryantalist metinler arasında gösterilmektedir (İslamiyet ve Osmanlı’ya yönelik aynı yönde başka ürünleri de olan yazarın biyografisi için Ferwerda, 1992, ss. 211-212).

⁹ Yapay zeka ve algoritmanın temeli olarak kabul edilen hesap makinesinin mucidi Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716), Kutsal Almanya İmparatorluğu baş piskoposu şansölye Jean-Philippe de Schoenborn’un danışmanı olarak dört yıla yayılan uzun bir çalışma sonucu hazırladığı *İmparatorluğun Kamu Güvenliğini Sağlamak İçin Rapor*’da Fransa’nın Mısır’ı ele geçirmeye yönltilmesini önermektedir. Bu, Avrupa kiliseler birliğinin oluşumunu ve din barışını sağlayacaktır. Aynı şekilde Hollanda ve Almanya’yı Fransa baskısından kurtaracak, Avrupa’da istikrarsızlığa yol açan Osmanlı-Fransa ittifakı bozulacaktır. Kurtarıcısını bekleyen Doğu halkı da ayaklanacak, Osmanlı yıkılacaktır.

yeniçerilerce öldürülmüştür. Tahtın mevcut sahibi IV. Mehmet, bir “sürgün gibi” Edirne’dedir. Padişahlar artık erişilmez, dokunulmaz değildir. Eyaletlerde paşalar, hükümdar gibidir ve sara-ya kafa tutmaktadır.

Tüm bunların yanında, “Kilisenin Büyük Oğlu” Hollanda’ya saldırırsa ancak satın alabileceği müttefikler bulabilecekken Mısır seferinde Papa dâhil, tüm Avrupa’yı gönüllü müttefik olarak yanında bulacaktır. Osmanlı egemenliği altındaki Hristiyanlarla birlikte Kürt ve Araplar da doğal müttefikler olacaktır (Hellman, 2001, s. 60; Bilici 2004, ss. 74-88; Djuvara, 2017, ss. 205-208).

Matematikte “sonsuz küçükler” kuramının, bilgisayar işletim sisteminin temelindeki “binary code”u; tüm sayıların ikili rakamla 0-1 hâlinde kaydedilebileceğini keşfeden Leibniz, aynı şekilde “olasılıklar kuramı”nın da öncüsüdür. Yukarıda özetlemeye çalıştığımız Mısır üzerinden İstanbul’u ele geçirme planında düşünsel birikimini felsefe ve matematikten askeri ve diplomatik stratejistliğe taşımaktadır (Kapsamlı biyografi için Antognazza, 2012).

Leibniz kendi bilimsel, düşünsel birikiminin yanı sıra, büyük olasılıkla başka kaynaklardan da yararlanmış olmalıdır. Çünkü, seyyah, asker ve diplomat kökenli rahip Jean Coppin de 1665’te Papa’ya sunduğu seyahatname raporunda aynı çağrışı yapılmaktadır: Mısır’ın ele geçirilmesi ve Osmanlı’nın yıkılması.

Şubat 1638’de gittiği Mısır’da bir buçuk yıl kalan Coppin, Fransa’da satmak için antika toplamış, ancak dönüş yolunda korsanlarca soyulmuştur. 1642’de ikinci yolculukla Doğu Akdeniz, Tunus, Suriye’yi gezmiş, 1643–1646 yıllarında Dimyat’ta “Kutsal Topraklar Yöneticisi” unvanıyla İngiltere ve Fransa konsolosu olarak görev yapmıştır. Fransa öncülüğünde Mısır üzerinden Osmanlı’ya karşı “Haçlı Seferleri” projesini, 17. yüzyılda gündeme getiren ilk isimdir. Gerek gezgin, gerek görevli olarak Ortadoğu’da bulunduğu sürece deyim yerindeyse “saha çalışması” yapmıştır. Avrupa’ya döndüğünde seyahatnamesini kaleme almıştır.

Avrupa’nın Kalkanı ve Kutsal Savaş adını verdiği anılarını 1665’de Marquis de Louvois’ya sunmuş, ardından Vatikan’a giderek Papa’ya da takdim etmiştir.¹⁰ Papa VII. Alexandre, Coppin’i iki yıl yanında tutmuş, seyahat anı ve izlenimlerini Avrupa’daki tüm saraylara göndermiştir. Ancak herhangi bir ilgi ve destek çıkmamıştır. Kitabın yayımlandığı 1686 ise âdeta koşulların olgunlaştığı bir tarihtir. Aşağıda da değinileceği üzere, XIV. Louis bu dönemde İstanbul’u ele geçirmeye yönelik planlar yapmaktadır. Coppin ise İstanbul’u ele geçirmek için önce daha kolay olduğunu öne sürdüğü Mısır’ı almak gerektiğini savunmaktadır. Mısır’ın alınmasıyla, İstanbul’un deniz yoluyla gelen tahıl başta olmak üzere temel gıda kaynaklarından yoksun kalacağını, böylece savunma direncinin kırılacağını öne sürmektedir.

Coppin, güvenlik için Kıbrıs’ta hakimiyet sağlanmasının yanında Garp Ocakları Deniz Kuvvetleri’nin¹¹ imhası gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Akdeniz ticareti, bu denizcilerin korsanlık faaliyetinden büyük zarar görmektedir. Mısır’da Osmanlı yöneticileri ve sayısı altı bini geçmeyen Osmanlı askeriyeye yerli Arap halkı arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalara, Osmanlı idaresinin eksik ve yanlışlarına, zaaflarına dikkat çekilmektedir.

Osmanlı’dan memnun olmayan Müslüman ve Araplar Osmanlı aleyhine yapılacak Haçlı Seferinde müttefik gibi görülmektedir. Orduya katkıda bulunan Hristiyan devletlerin her biri, Osmanlı topraklarının paylaşımında hak sahibi olacaktır. İstanbul ise doğal hak, “Büyük Hristiyan Kralın elinde olması adeta bir zorunluluktur” denerek XIV. Louis’ye layık görülmektedir.

¹⁰ Yazılışından yirmi yılı aşkın bir süre sonra, 1686’da yayınlanacak olan kitabın adı, amacı ve içeriğini ortaya koymaktadır: *Le Bouclier De L’Europe Ou La Guerre Sainte: Contenant des Avis Politiques et Chrétiens qui peuvent servir de lumière aux Rois et aux souverains de la Chrestienté, pour garantir leurs Etats des incursions des Turcs et reprendre ceux qu’ils ont usurpés sur eux avec une Relation De Voyages Faits Dans La Turquie, la Thébaïde & la Barbarie* (Avrupa’nın Kalkanı ve Kutsal Savaş: Türkler’in Akınlarından Korunmak ve Gasp Ettikleri Yerleri Onlardan Geri Almak için Hristiyanlığın Kral ve Hükümdarlarını Aydınlatabilecek Siyasal ve Hristiyan Görüşler Beraberinde Türkiye, Tebai [Mısır] ve Berberistan [Kuzey Afrika] Seyahatlerinden İzlenimleri İçerir).

¹¹ Osmanlı hakimiyetindeki Cezayir, Tunus, Trablusgarp eyaletleri “Garp Ocakları” olarak anılmaktadır.

Kitapta Macaristan, Transilvanya, Romanya, Makedonya, Mora, Ege Adaları, Anadolu, Kıbrıs ve Mısır'a yaptığı geziler sırasında edindiği gözlemlere de yer veren Coppin, İstanbul'a ayırdığı bölümde, şehrin Bizans dönemine dair bilgi verdikten sonra camiler (Ayasofya, Sultanahmet, Süleymaniye), kiliseler, hipodrom, medreseler, surlar, Çanakkale'deki hisarlara dek uzanarak harekât için sahadan tanıklık ve planlar sunmaktadır (Bilici, 2004, ss. 89-101; McCabei, 2008, s. 141; Brummet, 2015, ss. 119-120; Djuvara, 2017, ss. 219-222).

Görüldüğü üzere Coppin ve Leibniz aynı rotayı izlemekte, aynı verilerle aynı hedefleri işaret etmektedir. Napolyon, 1797'de Mısır seferine hazırlanırken asker kökenli rahip Coppin'nın kitabından haberdar mıydı bilinmiyor ancak Leibniz'in plan ve raporuna sahip olduğu birçok kaynakta belirtilmektedir. "Dünya tek bir ülke olsaydı başkenti İstanbul olurdu" derken de, Guillaume-Joseph Grelot'yu yinelemektedir. Grelot, 1680'de yayımlanan *İstanbul Seyahatnamesi*'nde şehir için "yeryüzünün başkenti olmaya layık" ifadesini kullanmaktadır.

Bu durumda asıl merkezlere; İstanbul ve Paris'e bakmak gerekiyor.

İstanbul'a Gelenler, İstanbul'dan Gidenler

Yeni Roma olarak kurulan İstanbul, Batı Roma'nın MS 5. yüzyılda yıkılması sonrasındaki bin yıl -başka bir ifadeyle Ortaçağ- boyunca "imparatorluk başkenti" unvanını korumuştur. 1453'te Osmanlıların İstanbul'u ele geçirmesiyle Doğu Roma da fiilen ortadan kalkmıştır.

Bizans'tan geriye kalan "İstanbul yalnızca harabeler ve yıkıntularla kaplı bir kentten başka bir şey değildir. 15 ve 16. yüzyılın büyük Türk sultanları kenti hüznü kaderine terk etmenin uzağında kalarak bir yeniden inşa ve imar faaliyetine girişecekler, bu da İstanbul olmuş Konstantinopolis'i yaşlı kıtanın birinci kenti hâline getirecektir." (Mantran, 1991, s. 6).

Osmanlı Devleti'nin sınırlarını hem Doğu hem Batı'da sürekli genişletmesiyle başkent İstanbul, İslam kenti olmanın yanında, 16. yüzyıldan itibaren devletin üç kıtadaki uyruklarından gelen ve getirilenlerle çok dilli, çok dinli "kozmpolit – dünya merkezi" olmuştur. Fatih Dönemi'nde Galata'da yerleşik Cenevizliler, yine o dönemde dini ve ticari temsilcilik hakkı verilen Venedikliler, Osmanlı döneminde kentin ilk yerleşik yabancılarıdır. 1536'da Fransa'ya tanınan "kapitülasyon"la birlikte tüm Avrupalı tüccarlar Fransız bandırası altında Osmanlı karasularında ve coğrafyasında hareket serbestisi kazanmıştır. 1580'de İngiltere de aynı hakları edinmiştir.

Devlet sınırlarının genişlemesi eşliğinde gelir artışı, başkent'in saltanat statüsünün temsiline yönelik imar hareketlerini yoğunlaştırmıştır. Saray, cami, medrese, külliye gibi aynı zamanda anıtsal nitelikteki yapılar, süsleme sanatlarını geliştirmiş, zenginleştirmiştir. Tüm bunlarla birlikte İstanbul, lüksün, çeşitliliğin, zenginliğin sergilendiği, öne çıktığı bir çekim merkezi hâline getirmiştir. Yoğun hareketlilikle birlikte 16. ve 17. yüzyıllarda büyük nüfus artışı yaşanmıştır:

İktisat tarihçisi Ömer Lütfi Barkan'a göre 1478 sayımında nüfusu 97.956 olan İstanbul'un nüfusu 1520- 1535 arasında 80.000 hane ile 400.000'e yükselerek dünyanın en büyük kenti hâline gelmiştir. İstanbul nüfusunun Paris nüfusunun iki, Venedik nüfusunun ise beş katı olduğunu belirten ünlü nüfusbilimci A.F. Weber de İstanbul'un 16. yüzyıl boyunca "Dünya Kenti" olduğunu doğrulamakta, ancak 17. yüzyılda Paris'ten sonra ikinciliğe düştüğünü yazmaktadır (Toprak, 1994, s. 109).

Buna karşılık, Venedik Balyozu Pietro Civrano'ya göre 1680'de kent nüfusunun 800.000 olduğunu kaydeden Mantran, 1700'de görevli gezgin olarak kente gelen Tournefort'un "İyice dikkat

ettikten sonra İstanbul'da Paris'teki kadar insan yaşadığı" kanısına vardığını belirtmektedir.¹² Dönemin Paris nüfusu ise 547.000'dir (Mantran, 1991, ss. 45-48).¹³

Yoğun nüfus ve azman kent, gıda başta olmak üzere zorunlu ihtiyaç malzemelerinden lüks tüketime her tür ürün için büyük bir pazar yaratmaktadır. Ürün ve insan trafiği, beraberinde izlenimler, düşünceler, imgeler trafiğini de getirmektedir. "Batılılar XVI. yüzyıldan itibaren Doğu'da dolaşmaya başladıklarında en göz kamaştırıcı imgeleri İstanbul'dan alıp götürmektedir" diyen Mantran, üç grubu işaret etmektedir. Başta resmi görevliler gelmektedir: Elçiler, konsoloslar, din adamları. Mantran'ın "aynı zamanda ilk Şarkiyatçılar" dediği ikinci grubu oluşturanlardan kimisi ilk grubun da -resmi görevlilerin- içinde yer almaktadır. Kimi de kişisel olarak antikite ya da doğa meraklı araştırmacılar, gezginlerdir. Üçüncü grubu ise tüccarlar oluşturmaktadır.

Tüccarlar için de trafik çift yönlüdür: Hem Batı'dan getirdikleri ürünlere pazar bulmakta hem yakın ve uzak Asya'dan, Ortadoğu'dan gelen malları edininip Batı'ya taşımaktadırlar.¹⁴ Taşınan sadece mallar değildir, "Avrupa XVII. asırda Galland'ın dilinden *Binbir Gece*'yi tatmadan önce Kapalıçarşı ve Bedesten'de onun havasını, hayata sindirilmiş, gündeliğe indirilmiş rüyasını" yaşamaktadır (Tanpınar, 1972, s. 147).

Hemen belirtelim ki, yukarıda andığımız üç kesim birbirinden ayrı değildir. Coppin örneğinde görüldüğü gibi kimi isimler üç kimliği de taşımaktadır. Çoğu kez bir arada, birlikte hareket etmekte, birbirleri için zemin yoklamakta, hazırlamakta, malzeme, kaynak, veri toplayıp hazırlamaktadırlar.

Bu çift yönlü trafik, kimi tarihçiler tarafından "Osmanlı'nın Duraklama Devri" olarak nitelenen 17. yüzyıl ortalarına dek göreceli sorunsuz sürmüştür. Kaldı ki, Osmanlı'nın Batı'yı "Darü'l harp" - "diyar-ı küffar"; Batı'nın da "sapkınlık" olarak nitelediği İslam'ı ve temsilcilerini düşman olarak gördüğü, birbirine karşı iki dünya gerçeğiyle birlikte göreceli sorunsuz yaşanmaktadır. Öte yandan Avrupa, 1492'de Amerika'nın keşfinin de eşlik ettiği, "dünyanın ve insanın yeniden keşfedilmesi" olarak değerlendirilen bilimsel, teknolojik, düşünsel, kültürel, sanatsal dönüşümlerin, atılımların ortak adlandırılması "Rönesans"la yeni bir çağ, yeni oluşumlar yaşamaktadır. Bu, arazi büyüklüğüne, fiziksel güce dayalı üstünlüklerin geçersizleşmesini, parasal ekonomi ve giderek sanayinin belirleyicilik kazanmasını getirecektir.

Söz konusu evrede Osmanlı-Batı ilişkileri açısından 1645'den 1669'a dek yaklaşık çeyrek yüzyılı bulan Girit Savaşı, temel kırılma süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Venedik denetimindeki Girit, Akdeniz ticaretinin de ana üssüdür. Bu nedenle Venedik güçleri, Malta Şövalyeleri, Papalık ve Fransa'dan da aktif, silah-asker desteği almaktadır. Bu, 1639'dan beri Fransız elçisi olarak İstanbul'da bulunan Jean de La Haye'in önce oğlunun, ardından kendisinin 1658'de Edirne'de birkaç ay tutuklu kalmasına yol açmıştır. Ertesi yıl Mısır'dan İstanbul'a eşya taşıyan Fransa'ya ait bir geminin Malta Şövalyeleri tarafından alıkonması üzerine elçi yine tutuklanmış, 1661'de ülkesine dönmek zorunda kalmıştır.

¹² Joseph Pitton de Tournefort (1658-1708) Kraliyet Botanik Bahçesi -günümüzdeki adıyla Doğa Tarihi Müzesi- bitkibilim uzmanıdır. 1699'da (niteliğine ileride değineceğimiz Karlofça anlaşmasının hemen ardından) botanik araştırmaları yapma ve bitki örnekleri toplama göreviyle Doğu'ya gönderilmiştir. Mayıs 1700'de yanında bir hekim ve bir ressamla Marsilya'dan hareket eden Tournefort, başta Girit olmak üzere Ege'deki otuz beş ada ve adacığı dolaşarak Mart 1701'de İstanbul'a ulaşmıştır. Buradan deniz yoluyla Trabzon'a geçmiş, Erzurum'a inip Tiflis ve Erivan'a gitmiş, Ağustos 1701'de yine Erzurum'a dönmüştür. Ankara, Bursa ve İzmir gezilerinin ardından Haziran 1702'de Marsilya'ya dönmüştür. Topladığı malzemelerin tasnifi ve seyahatnamesini tamamlamadan bir kaza sonucu ölmüştür. 1717'de iki cilt olarak yayınlanmıştır. İkinci cildi ağırlıklı olarak İstanbul'a ayrılmıştır. Seyahatname'nin Türkçe çevirisini yayına hazırlayan Stefanos Yerasimos'a göre Tournefort, bitkibilimcilik görevinin ötesine geçerek, "doğmakta olan Aydınlanma Çağının Doğu insanları ve toplumlarına yönelik yeni bakışını da biçimlendirmiştir." (Tournefort, 2005, s. 37).

¹³ Fernand Braudel XV - XVIII. Yüzyıllar Ekonomi ve Kapitalizm İlişkisi'ni incelediği *Maddi Uygarlık*'ın ilk cildinde (Gündelik Hayatın Yapıları), XVI. yüzyıl İstanbul'unu "bugünün en büyük kentsel yerleşimleriyle kıyaslanabilecek, kentsel bir canavar" olarak nitelermektedir (Braudel, 2004, s. 46).

¹⁴ Ümit Burnu XV. yüzyıl sonlarında (1488) keşfedilse de Braudel ve Mantran'ın da belirttikleri üzere XVI. yüzyılda henüz İstanbul ve Anadolu üzerinden geçen geleneksel ipek-baharat yoluyla rekabet edecek boyutta kullanıma rastlanmamaktadır.

1665'e dek Elçilik maslahatgüzar tarafından yönetilmiş, 1665'de eski elçinin daha önce gözaltında tutulmuş olan oğlu Denis de La Haye elçiliğe atanmıştır. Görev beratını sunmak için huzuruna çıktığı sadrazam, kendisini ayağa kalkmadan karşılayarak protesto etmiş, kapitülasyon anlaşmasını yenileme girişimleri de geri çevrilmiştir.¹⁵ Sonuçta o da 1669'da hükümeti tarafından geri çağırılmıştır.

O tarihe dek yabancı ülkelerde elçi bulundurmamayan Osmanlı devleti, ilişkilerin düzeltilmesi ve yeni atanacak elçiye eşlik etmesi göreviyle Müteferrika Süleyman Ağa'yı Paris'e göndermiştir.¹⁶ La Haye'in bunu Paris'e kendi başarısı olarak "Osmanlılar ilk kez ülkemize elçi gönderiyor" şeklinde yansıtmayı, beklenmeyen yepyeni durumlara yol açmıştır (McCluskey, 2016, ss. 338-342; Bilici, 2004, ss. 40-42).

Paris'te Şark Sahnesi

Eylül 1699'da Paris'te yaşananları anlamak için Said'in ufuk açıcı saptamaları yararlı olacaktır. Bu tarihte, orada yaşananlar, düşünsel, siyasal, sanatsal tasarımları kurumsal ve sistematik pratiğe taşıyan oryantalizmin ilk provasını, öncüllerini ortaya koymaktadır.

Said, oryantalizmi sıklıkla drama olarak nitelendirmektedir. Akademik, düşünsel, sanatsal, siyasal, dinsel, hangi alanda ve hangi düzlemde Doğu konu edilirse edilsin, daima "müthiş bir kültürel repertuar"la hareket edilmektedir. O repertuarla "yarı düşsel yarı bildik dekorlar" devreye girmekte konuya ilişkin anında bir "Şark sahnesi" kurulmaktadır. Babil kulesi, piramitler, sfenksler, Sodom ve Gomorra, Troya, Kleopatra, Rahip Yuhannes, Hz. Muhammed ve bilinen her kimlik, mekân, olgu, kullanışlı, işlevsel "dekorlar" olarak "Şark Sahnesi"nde yerlerini almaktadır. "Avrupa'nın imgelemi büyük ölçüde bu repertuardan beslenmiştir" (Said, 2001, ss. 72-73).

Osmanlı ve Türkler söz konusu olduğunda, aynı mekanizma devreye girmektedir. Andığımız taşıyıcıların (resmi görevliler, araştırmacı ve gezginler, tüccarların) getirdiği veriler, imgeler ya da dekorlar ana repertuara eklenmekte "Şark ve Osmanlı-Türk Sahnesini" oluşturmaktadır.

Padişah'ın Haziran 1669 tarihli mektubu ve yanında kimi kaynaklara göre on iki kişilik heyetle Süleyman Ağa 4 Ağustos'ta Toulon'a ulaşmıştır. Kendisinden önce haberi Fransız Sarayı ve yönetim çevrelerinin ötesine yayılmıştır. Kiminde Doğu masallarından da yararlandığı fabllarla ünlenecek olan La Fontaine'nin günlüğünde haberi şiir formunda kaydederken beklentileri de dile getirmektedir:

Padişah'tan güzel ve iyi bir elçi bekliyoruz:
O büyük maiyetle geliyor;
Bizimkisi (Kral) Bâb-ı Âli'nin bu hareketinden büyük gurur duyuyor
Tüm bunlar bize barış vaad ediyor,
Saint-Marc ve Muhammed arasında barış. (Bilici, 2004, s. 40)

Fransız Akademisi üyesi tarihçi Albert Vandal da, Osmanlı sarayının Paris'e elçi göndereceği haberi "Fransız milletinin gururunu okşamıştı" demektedir (Toros, 1968, s. 25). Ne var ki, Müteferrika elçi değil, padişahın mektubunu taşıyan bir ulaktır. Karşılıklı azamet, güç gösterisi biçimindeki ilk toplantıda, Dışişleri Bakanı Hugues de Lionne, Osmanlı temsilcisini şark odası olarak düzenlediği salonda kabul etmiştir.

¹⁵ 1864'te Osmanlı-Avusturya Macaristan savaşında, Fransız güçleri doğrudan Osmanlı'ya karşı savaşarak ordunun geri çekilmesini sağlamıştır.

¹⁶ Osmanlı'nın Batı'da elçi bulundurmaması, yukarıda andığımız "Darü'l-harp" anlayışından kaynaklanmaktadır: Hristiyan devletleri kendisiyle eşit ve muhatap kabul etmemektedir. 1665'te Kara Mehmet Paşa'nın Viyana'ya gönderilmesinin ardından Müteferrika Süleyman Ağa ikinci örnektir.

Said'in mecazen kullandığı “şark sahnesi” Paris'teki Fransa–Osmanlı görüşmesinde somut diplomasi oyunu şeklinde kurulup sergilenmiştir. Dekor, kostüm, gerçek konumu yerine farklı kimlikleri sergileyen (“sadrazam”; başbakan rolüne bürünerek muhatabını karşılayan Fransız bakan, “elçi” havasındaki Osmanlı temsilcisi) aktörlerle birbirini izleyen “temsil” oyunları parodi dizisi olarak sürmüştür. Süleyman Ağa'nın Padişahın mektubunu sunmak için huzuruna çıktığı Kral'dan mektubu almak için ayağa kalkmasını beklemesi de bu diziye dâhildir.¹⁷

Kral XIV. Louis'inin talimatıyla kaleme alınan *Kibarlık Budalası*'nda Molière, diplomatik temsil parodisini, tarihsel–toplumsal eleştiriye dönüştürmüştür. Oyunun dekor ve kostümleri Süleyman Ağa'nın Dışişleri Bakanı ve Kral tarafından kabulünü de düzenleyen Chevalier d'Arvieux tarafından hazırlanmıştır. Müzikler yine Kraliyet görevlisi, dönemin Avrupa'daki en önemli bes-tecilerinden Jean Baptiste Lully'e aittir.

İlk sahnelemesi 14 Ekim 1670'te Kral'ın huzurunda gerçekleştirilen oyunda Türkçe, Arapça-dan bozma, izleyici için anlamsız ve gülünç sözlere, Doğu ezgileri eşlik etmektedir. Batılılar, ileride oryantalizmin görsel imgesel klişelerine dönüşecek sema -derviş örnekleriyle ilk kez *Kibarlık Budalası*'nda tanışmıştır.¹⁸

Sahip olmadığı asalet ve bilgiyi varmış gibi gösterme çabasındaki zamanın, gerçekliğin dışın-da, etrafındakilerin oyunağı, maskarası hâline gelen ana karakteri; soylu olmadığı için onun tarafından reddedilince “Türk sultanının oğlu” rolüne bürünerek göz boyayıp amacına ulaşan genç damat kimliğiyle oyun, Fransa-Osmanlı ilişkisi kadar Fransa'nın iktidar, para, sınıf, kültür ilişkileri de sahneye taşınmaktadır. Bu, aynı zamanda yakın döneme dek “korku” kaynağı kim-liğin (Türk) karikatürleştirilmesidir. Doğulu kimlik, giysileri, inançları, gelenekleri, törenleriyle (müftü, Kuran, dua, nikah vb.) dekoratifleşmektedir. Said'in deyimiyle “Şark sahnesi, dekorları, repertuarı” inşa edilmektedir.

Korkunun seyirlik eğlenceye, egzotizme dönüşmesi, oyunla, tiyatro sahnesiyle kalmamış, tüm bunlar kendi modasını yaratmıştır. Kahveden şerbete (sorbet), kıyafetten ev dekoruna, süs eşyasına uzanan “Turquerie” modası, Paris'te hızla yayılacaktır.

Kibarlık Budalası'ndan çok kısa bir süre sonra, Ocak 1672'de dönemin başka bir önemli oyun yazarı, Molière'den tümüyle farklı ekolü temsil eden Racine, bu kez Osmanlı sarayını bir “trajedi sahnesi” olarak Parislilere sunacaktır. IV. Murat'ın kardeşini öldürtmesini konu alan *Bayazıt*, tarihsel gerçeklikten hareket etmektedir. İktidar, aşk, entrika üçgeni üzerine inşa edilen oyun, saray insanlarını konu edinen ilk Batılı örnektir. Baudier'nin “özenle kilit altında tutulan saraya girmek” için 1624'te kaleme aldığı hayali saray, harem şehvet odağı olmaktan çıkıp, onlara eşlik eden tutkuyla korkunun, ölümün kol gezdiği gerilim sahnesine dönüşmektedir.

¹⁷ Söylencelerle gerçeklerin birbirine karıştığı bu temsili çözümlerken, görüşmelerde bizzat bulunan Chevalier d'Arvieux anıları ve Fransız tarihçi Albert Vandal'ın makalesinden hareket eden Hudson ve Van Dyk'in makalelerindeki veriler temel alınmıştır (Farklı yorumlar için: And, 1958; Öztuna, 1989; Hodson, 2013; McCluskey, 2016; Van Dyk, 2017).

¹⁸ *Kibarlık Budalası*, unvan ve statü peşindeki burjuva, özenilse de unvan ve görüntüden başka bir şeyi olmayan aristokrasi ikilisi üzerine kurulmuştur: Kumaş tüccarı babanın oğlu (Mösyö Jourdain), müzik, dans, kılıç, felsefe dersleri alarak, özel giysiler diktirerek “soylu” konumuna erişmeye çalışmaktadır. Kendi sınıfından, sıradan bir aileden gelen eşini küçük görüp aşağılarken, tutkun olduğu markizin gönlünü kazanmak için pahalı hediyeler, yemekler vermekte, her yolu denemektedir. Kızıyla evlenip damadı olacak gencin de mutlaka asil olması gerekmektedir.

Tuttuğu hocalar başta olmak üzere etrafındakiler onun bu zaafını sömürürler. Soylu olmadığı için geri çevrilen damat adayı da uşağıyla birlikte Türk elçi ve padişahın oğlu rolüne girerek ona Doğu'nun ve dünyanın en büyük asalet unvanlarından olduğunu söyledikleri uydurma bir statü verirler. Maksat hasil olunca da evlilik onayı çıkar. Sınıfsal, tarihsel, kültürel düzlemlerdeki görüntü-gerçeklik farklılığını işaret eden oyunun XIV. Louis huzurundaki ilk gösteriminde başrolü Moliere üstlenmiştir. Türk ve Müslüman Doğu motifleri, konjonktürel de olsa bilinçli seçimle oyuna eklenmiştir. Üç yüz elli yıldır dünya sahnelerinde sergile-meyi ve izlenmeyi sürdürmesi, güncelliğini, geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Bu arada dönemin ekonomi ve politikasına yön veren en güçlü devlet adamı Colbert'in de *Kibarlık Budalası* Jourdain gibi bir kumaş tüccarının oğludur.

Yapıtlarını Antik Yunan ve Roma kaynakları, kimlikleri üzerine inşa eden Racine, göreceli güncel bir olguya, gizem kaynağı Osmanlı sarayına yönelerek yeni bir adım atmaktadır. “Fransız seyircisi için, bin yıl öncesi ile bin kilometre ötesi arasında pek bir fark olmadığını” belirtmektedir. *Kibarlık Budalası*, Türk karakterlerini sahneye taşımıştır. “Sanki tarihin derinliklerinde kalmış Antikçağ’ın insanlarına benziyorlar. Tamamen farklı tarzları, örf ve adetleri var” diyen Racine, “şehzadeler ve diğer saraylılarla o kadar az fikir alışverişi içindeyiz ki, onları âdeta bizimkinden farklı bir yüzyılda yaşayan insanlarmış gibi görüyoruz” vurgusunu yapmaktadır (aktaran Grosrichard, 2004, s. 142).

1635’te gerçekleşen olay; padişahın emriyle Bayazıt’ın öldürülmesi, dönemin koşullarında tiyatroya taşınmak için hayli günceldir. Geleneğin aksine böyle bir seçim, Paris sanat çevrelerinde ve izleyicide İstanbul’a, sarayın içine yönelik merakın, ilginin göstergesidir. Sadece dışarıdan gelen yabancılara değil, Osmanlı tebaası dâhil herkese tümüyle yasak ve kapalı olan “mahremiyet” alanı Saray’ın, harem duvarlarının, kapılarının ardına bakmak, sahne temsiliyle de olsa yasağın aşılması anlamına gelmektedir. Sahnedeki oyuncular ve izleyici haz ve suç ortaklığı içindedir. Bu boyutuyla da “trajedi”, tıpkı *Kibarlık Budalası* komedisi gibi seyirlik gösteridir.

Bayazıt’tan birkaç yıl sonra; 1675’te Jean Baptiste Tavernier, kısmen de olsa “Büyük Efendi’nin Sarayı”nı önce Güneş Kral’a ve onun onayıyla Fransız okuruna açacaktır: *Nouvelle Relation de l’intérieur du Serrail du Grand Seigneur*. 1631–1632 arası on bir ay boyunca İstanbul’da kalan Tavernier, saraya ilişkin asli bilgileri iki kaynaktan edindiğini kaydetmektedir. İlk kaynağı elli yılı aşkın süre sarayda hizmetli bulunmuş Sicilya’lı bir devşirmedir (Tavernier’ye, hazinedarbaşılığa dek yükseldikten sonra, gözden düşerek Bursa’ya sürgün edilince Hindistan’a kaçtığını söylemiştir). Diğer kaynağı ise yine sarayda on beş yıl içöğlanlığı yapmış bir Paris’lidir. Ayrıca kendisi de Fransa elçisi Marcheville’in İstanbul’da huzura kabulünde maiyetine katılarak saraya girmiş, doğrudan gözlemlerde bulunmuştur. Tavernier, "Büyük Efendi'nin sarayını anlattığı yapıtını, "Haşmetli Efendim" hitabıyla başlayıp "Çok aciz, çok itaatkâr, çok sadık, size çok borçlu hizmetkârımız ve kulunuz Tavernier" imzalı sunuşla Kral Louis XIV’e ithaf etmiştir.¹⁹

Kitapta Divan-ı Hümayun, arz odası, saray hastanesi, mutfaklar, hadımağaların, içöğlanlarının koşulları, hamamlar, hazine dairesi, kiler, doğancıbaşı koğuşu, has oda, harem dairesi ve has bahçe anlatılmaktadır. Tavernier’nin çizdiği saray tablosu, Racine’in tutku ve korku mekânı, trajedi sahnesine eşlik etmektedir: Her biri ötekini denetleyen birkaç bin kişi, kapalı tutuldukları için hapiste gibidir: Padişaha hizmet için seçilip saraya alınan içöğlanları katı disiplin ve eğitimden geçmekte (Tavernier, 2007, s. 18), genel teftiş ve terfi dönemlerinde hizmet için yetersiz bulunanlar, katı yaşam tarzına uyum sağlayamayanlar saraydan çıkarılmaktadır. Görevde yükselmek için hadım ağaların acımasız davranışlarına katlanmaları zorunludur (Tavernier, 2007, s. 72).

Kadınların görebildiği tek erkek padişaktır. Bedenleri, yüzleri ucubeleştirilmiş hadımağalar, zaten erkeklikten, insanlıktan çıkmıştır. “Zorunlu olduğunda buraya [hareme] gelen doktor büyük önlemler alındıktan sonra kadınlar dairesine girer. Öyle ki, ne o hasta kadını görür,

¹⁹ Tavernier (1605-1689), dönemin en büyük gezgin tüccardır. Kendisi, “Yirmi iki yaşına geldiğimde, “Avrupa’nın, Fransa’nın, İngiltere’nin, Hollanda’nın, Almanya’nın, İsviçre’nin, Lehistan’ın, Macaristan’ın ve İtalya’nın en güzel yerlerini görmüşüm” demektedir. Yirmi altısında; 1631’de İstanbul’dadır. Buradan başlayan Doğu yolculuğu Ortadoğu’ya, Hindistan’a dek uzanacaktır. 1669’a dek aynı ve farklı rotalarda altı kez Doğu seferi yapmıştır. XIV. Louis tarafından kabul edilmiş, Hindistan’dan aldığı elmasları krala satmış ve kendisine soyluluk unvanı verilmiştir. Seyahatname’yi yayına hazırlayan Stefanos Yerasimos kaleme aldığı sunuş yazısında, Tavernier profili ve yapıtının kapsamlı bir çözümlemesini sunmaktadır (Tavernier, 2004, s. 9-35). Batı’da Doğu imgesini besleyen ana kaynaklardan birini oluşturan Seyahatnamesi, siyasal kuramcı Montesquieu’ya da kılavuzluk etmiştir. Montesquieu (1689-1755), kurgusal bir metin olarak –ve hiç gitmediği, görmediği coğrafya, insanlar üzerinden kaleme aldığı *İran Mektupları*’nda (1721), büyük ölçüde Tavernier’nin yapıtından yararlanmıştır. Doğu imgesinin yanı sıra siyasal kuramda da önemli bir yer tutacak olan “oriental despotism” kavramı bu mektuplarla doğmuştur (*Mektuplar*’daki Uzbek karakteri ve despotizmin Avrupa imgelemindeki karşılığı için: Grosrichard, 2004).

ne de kadınlar onu görebilirler. Bu sırada diğer kadınlar hastanın yatağının yanından uzaklaşmışlar ve yerlerini kara hadımağalarına bırakmışlardır. Doktor kadının nabzını, ince bir krep kuşaşın altından yoklayabilir. İşte böylelikle, Saray kadınlarının, ne başkalarıyla görüşmelerinin ne de bir erkek görmelerinin bütün şansı ortadan kaldırılmıştır.” (Tavernier, 2007, s. 151).

Saray olağanüstü görkemine karşın padişah dışında herkes için تنها, ıssız bir yerdir. “Aydın ilk Cuma günü Padişah camiye gelmezse, halk önce padişahın hasta olduğunu düşünür, dedikodular kısa süre içerisinde düşüncelere fesat tohumları saçarlar” (Tavernier, 2007, s. 144). Bu noktada, saltanat da denetim altındadır.

Longino, Tavernier’in saraya bakışı ve anlatımını “röntgenci” olarak nitelemektedir (Longino, 2015, ss. 23-38).

1665–1670 aralığında farklı aktörler, Fransız Kralı’nı Mısır üzerinden İstanbul’u işgale ikna etmeye çalışırken, on yıl İstanbul bir “Şark Sahnesi” olarak Paris’te gösterime girmiştir. Diploması “temsili”yle başlayan, Saray’dan tiyatro salonlarına, oradan sokağa taşınan sahne, modasını yaratmış, gündelik yaşama dâhil olmuştur. Müzikten, tiyatroya ve edebiyata farklı düzlemlerde, farklı üsluplar, dekorlarla Şark repertuarı yeniden üretip dönüştürülürken Tavernier örneğinde olduğu üzere imgeler artık somut gerçeklerle bütünleşmekte, *Büyük Efendi’nin Sarayı*’nın dışı tümüyle kapalı kapısı kurgusal ya da röntgenci bakışlarla aralanmaktadır.

İstanbul’un –ve Doğu’nun– İçeriden Keşfi

Kapı aralamada 1669 tarihinin dönüm noktası olduğu görülmektedir. Fransa’nın İstanbul’daki elçisini geri çağırarak zorunda kalması, Osmanlı padişahının düşük rütbeli, mektup taşıyıcılıktan başka yetkisi olmayan birini “temsilci” olarak Paris’e göndermesi, onun Fransız hükümet yetkilileriyle görüşmesinde yaşanan “dilsiz oyunu”, açık-örtük savaş stratejileri eşliğinde kapitülasyonları yenileme çabaları, farklı adımları getirmiştir. 1670’te İstanbul’a gönderilen yeni elçi Marki de Nointel’in ekibinde iki isim dikkat çekmektedir: Quarrey ve Antoine Galland.

İlki ressam, diğeri kütüphaneci olarak görevlendirilmiştir. Başka bir deyişle, “saha”dan doğrudan görüntü ve kaynak toplamakla görevlidirler. Bunların yanı sıra yine 1699’da elçilik bünyesinde yeni bir kurum açılması kararlaştırılmıştır: Elçilik ve konsolosluklara tercüman yetiştirmek üzere dokuz-on yaşlarındaki erkek çocukların eğitileceği *Ecole Jeune de Lengue* (Türkçede *Dil Öğretmenleri Mektebi* olarak anılacaktır). Her yıl altı çocuğun Latince, eski Yunanca, Türkçe ve Arapça öğrenmek üzere İstanbul’daki Kapüşen Manastırı’na gönderilmesi öngörülmüştür.²⁰ Çeviri, salt resmi ve gündelik, zorunlu işlerle sınırlı kalmayacak, sahadan edinilen bilgi ve kaynaklar, ilk elden değerlendirilecektir. Deyim yerindeyse her anlamda “keşif” çalışmasıyla bilgi, ilişki, veri toplanıp depolanacaktır.

Tüm bunlar, ekonomik ve siyasal literatürde “Colbertizm” olarak adlandırılacak olan süreçle; Jean Baptiste Colbert’in Maliye Bakanlığının ardından 1669’da Deniz Kuvvetleri Bakanlığını da üstlenmesi eşliğinde yaşanmaktadır. Colbert, 1670’de Levant Şirketi’nin kurulmasını sağlamış, politikaya işletmeciliği dâhil etmiştir. Bu ise aşağıda görüleceği üzere fetihçiliği yeni formlara dönüştürecektir.

Ressam Quarrey’nin neler yapıp neler bıraktığına ilişkin bir kayda rastlanmamıştır.²¹ Galland ise College de France onursal profesörü Andre Miquel’in ifadesiyle “oryantalizm deyiminin

²⁰ Günümüzde Paris’teki Ulusal Kütüphane’ye bağlı olarak faaliyet gösteren Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Enstitüsü’nün kökeninde bu okul vardır. İstanbul’daki Fransız Kültür Merkezi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1995’de okulla ilgili bir sergi düzenlemiştir (Sergi içeriği ve okula ilişkin ayrıntılı bilgi için: Hitzel 1995).

²¹ Elçilik ekibine dâhil edildiği bilgisi, Galland’ın İstanbul günlüklerini yayına hazırlayan Charles Schefer’in kaleme aldığı önsözde yer almaktadır.

tanımladığı bilim dalının kurucu babalarından biri” olma ün ve unvanına sahiptir (Galland, 2003, Sunuş). Aşağıda görüleceği üzere bu unvanı fazlasıyla hak etmektedir.

Latince, Grekçe, İbranice eğitimi alan Galland (1646-1714) Kraliyet Koleji başladığı Doğu dilleri öğrenimini, Sorbonne Üniversitesi Kütüphanesi Doğu Yazmaları Kataloğu'nun düzenlenmesinde çalışarak geliştirmiştir. Elçilik görevlisi olarak geldiği İstanbul'da, yukarıda andığımız ve yeni açılan Dil Oğlanları Mektebi'nde Türkçe, Arapça, Farsça çalışmıştır. Topkapı Sarayı baş tercümanı (ve aynı zamanda müzisyen olan) Polonya asıllı Ali Ufki beyle tanışmış, dil öğrenimini onunla sürdürmüştür. İstanbul'da bulunduğu sürede tuttuğu günlükler iki cilt olarak yayımlanmış, Türkçeye de çevrilmiştir.²²

Günlüklerinden anlaşıldığı üzere elçilikte asli görevi Kral ve Başbakan Colbert'e gönderilmek üzere Büyükelçi adına kitap (elyazmaları), hat, minyatür, harita, madalya, sikke, antika toplamaktır. Bu nedenle Bedesten, Sahaflar Çarşısı ve antikacıları sürekli taramıştır. Sahaf başı dâhil, esnafla yakın ilişki kurmuş, kıymetli parçalar çıktıkça onlar tarafından haberdar edilmiştir, kimi zaman bizzat elçiliğe gelerek bunları kendisine sunmuşlardır. Dil oğlanlarına hocalık yapan rahiplerden de destek almıştır. Elçiliğin Sarayla ilişkilerine aracılık eden, Saray adına çevirmenlik yanında hekimlik ve ticaret de yapan Alessandro Mavrokordato, onu Sadrazamın kitapçısı Resul Efendi'yle tanıştırmıştır. Hezarfen Hüseyin Efendi'yi evinde ziyaret edip ününü duyduğu tarih kitabının takdiri olarak elçinin hediyesi bir saten, bir çuha ceketini ona sunmuştur. Hezarfen ertesi gün elçiye teşekkür ziyaretinde bulunmuştur.

Çalışmaları bir Doğu kitaplığı ve müzesi için ön hazırlık gibidir. Günlüğü, ilgisi ve bilgisinin yazılı kaynakları hayli aştığını ortaya koymaktadır. Masallardan müziğe, bayramlardan törenlere, adetlerden inançlara, tedavi yöntemlerinden beslenme biçimlerine bir etnograf, antropolog dikkatiyle sahadaki her şeyi kaydetmektedir; hava durumu, yağışlar ve haberler de dâhil. Ayrıca şehrin anıtsal yapılarını, mimari özelliklerini de kaydetmiştir. Aynı ilgi ve kaydetme mesaisini kapitülasyonların yenilenmesi için Sadrazam'ı ziyaret ettiği Edirne yolculuğunda da sürdürmüştür.

1673'te kapitülasyonları yenileyen anlaşma sonrasında elçiyle birlikte Fransız tüccar temsilcilerinin bulunduğu Yakınoğu limanlarına; İzmir, Ege Adaları, Yunanistan, Lübnan ve Kudüs'e giderek araştırmalar yapmış, tarihi eserler toplamıştır.²³ Kudüs üzerinden 1675'te ülkesine dönmüştür.

Resim 1: Osmanlı giysileri içinde Galland. Oryantalist geleneğin ilk görsel örneklerinden olan resmin tarihi ve ressamı bilinmiyor. “Fransızlar, Türk elbisesi giyerek maskelenmiş ve kılık değiştirmiş olurlar, Türkler de Fransız giysileri giyerlerse maskelenmiş ve kılık değiştirmiş olurlar.” Bu bilgi için bkz. Galland, 2003, s. 121.

²² *İzmir Gezisi* (1678) ve *Doğu'ya Seyahat*'tan (1679-1680) bir bölüm de Türkçeye çevrilenler arasındadır (Galland, 2003).

²³ Ölümü üzerine yaptığı konuşmada M. de Boze, Galland'ın bu gezide kitabeleri kopyalayarak, anıtların resmini çizerek kayda geçirdiğini, taşınabilecek olanları söküp götürdüğünü belirtmektedir. M. Baudelot koleksiyonundaki mermerler başta olmak üzere “onun bu faaliyeti”nin ürünüdür (“Galland'ın Senası”, Galland, 1987, *Günlükler C. I*, s. 14). Ayrıca Galland'ın ilgisi, masal ve folklor derlemelerinden (Marzolph, 2015), müziğe (Aksoy, 2003), geleneksel tedavi yöntemlerine (Yücedağ, 2018) uzanan geniş bir alana yayılmaktadır.

1677’de bu kez üç özel koleksiyoner için yeniden İstanbul’a gönderilmiş, bir yıl kalmıştır. 1679’da ise Levant Şirketi (Compagnie du Levant) adına yine tarihi eser, elyazması, minyatür, hat, sikke, madalya, antika vb. toplamak için Osmanlı başkentindedir. Şirketin bu işten vazgeçmesi üstüne Başbakan Colbert’in himayesiyle, onun 1873’te ölümüyle de Marquis de Loivus’un himayesinde 1688’e dek İstanbul, İzmir-Ortadoğu hattında “Kralın Antikacısı” ünvanıyla geziler yapmıştır. Topladığı kitaplar Bibliotheque National Doğu Dilleri Bölümünde yer almaktadır. 1709’da College de France Arap Dili Kürsüsüne atanmıştır.

Batı edebiyatında hayli etkiler yaratacak olan *Bin Bir Gece Masalları*’nı Fransızcaya çevirmiş, 1704’te ilk cildi yayımlanan Masallar’ın on iki ciltlik yayını ölümünden sonra; 1717’de tamamlanmıştır. Bu ciltlere eklediği Alaaddin, Sinbad, Ali Baba masalları da büyük popülerlik kazanmıştır.

Kur’an çevirisi, Doğu atasözleri derlemesi, Türklerin Tarihi, kahve hakkında inceleme diğer çalışmaları arasındadır. Galland’ın en önemli katkısı ise, oryantalizmin ilk ansiklopedik çalışması olan Bibliotheque *Orientale*’i (*Şark Kitaplığı*) yayına hazırlamasıdır.

Barthelemy d’Herbelot’un²⁴ yakın doğu (Doğu Akdeniz-Levant) üzerinden Arapça, Farsça, Türkçe kaynakları tarayarak oluşturduğu sözlükçe, ancak ölümünden sonra Antoine Galland’ın sunuşuyla 1697’de yayımlanmıştır. Said yapıtı şöyle değerlendirmektedir:

Şark’ın bitimsiz zenginliğine el atmaya, bu zenginliği dizgeleştirerek, hatta alfabetik sıraya dizerek sıradan batılı için bilindir kılmaya yarayan muzaffer bir teknik (...) *Şark Kitaplığı*’nın tek yaptığı, Şark’ı daha tam, daha açık biçimde sunmaktır(r); Doğu Akdeniz tarihine, Kutsal Kitap imgelerine, İslam kültürüne, yer adlarına vb. dair rastgele devşirilmiş gerçeklerden oluşan gelişigüzel bir derlemede olabilecek şeyler, A’dan Z’ye akılcı bir Şark panoramasına dönüştürülmüştür. (Said, 2001, s. 75)

Ne var ki Said, burada da eksik bilgiyle hareket etmektedir. *Şark Kitaplığı* asli olarak Katip Çelebi’nin *Keşfu’z Zünun*’una dayanmaktadır. Galland, d’Herbelot’un kitabına yazdığı sunuşta bunu belirtmiş ve “büyük filozof ve iyi bir tarihçi” olarak nitelediği Kâtip Çelebi’nin biyografisine yer vermiştir.²⁵

Paris Ulusal Kütüphanesi Türkçe Koleksiyonları sorumlusu Sara Yontan, koleksiyonun temellerinin Galand’la atıldığını belirtmektedir. Türkçe metinlerin Latin harflerine ilk kez Galland tarafından geçirildiğini belirten Yontan’a göre sahadan ilk kaynakların seçiminde de *Keşfu’z Zünun*’un araştırmacılara kaynaklık etmiştir: “Bazısı Türkçe bilmiyor belki ama [bu kaynaktan] biliyor ki, şu adamın kitabı çok önemli” (Ulusoy-Pannuti, 2016).

Şehri Resmetmek

1670-1672 yıllarında İstanbul’un bir başka Fransız konuğu Guillaume-Joseph Grelot’dur. Elçilik dışındadır ama Galland’ın günlüklerinden orayla da iletişimde olduğu anlaşılmaktadır. Latince,

²⁴ Barthelemy d’Herbelot (1625-1695), felsefe eğitiminin yanı sıra Grekçe, Latince, İbranice, Süryanice ve Keldanice öğrenmiştir. Doğu dilleri çalışmaları onu Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmeye yöneltmiş, tüm yaşamını Doğu ve İslâm araştırmalarına adanmıştır. İtalya’ya giderek Toskana Grandükü II. Ferdinando di Medici’yle tanışmıştır. Grandük kendisine birçok Doğu yazması verip sarayına bağlamak istemiştir. Ancak d’Herbelot, bir buçuk yıl sonra Colbert’in çağrısıyla ülkesine dönmüş, Maliye Bakanı maiyetinde görev almış, ardından XIV. Louis’in sekreteri ve Doğu dilleri tercümanı olmuştur. 1666’da tekrar İtalya’ya gidip uzun yıllar kalarak araştırmalarını orada sürdürmüştür. Ülkesine döndükten sonra 1692’de Collège de France’ın Süryanice hocasına atanmıştır. Doğu’ya hiç gitmemesine karşın, “ilk İslâm ansiklopedisi” olarak kabul edilen *Bibliothèque Orientale*’i hazırlamıştır (Aydın ve Görgün, 1998, ss. 219-220).

²⁵ Öte yandan, Milli Eğitim Bakanlığı’nca 1940’ta yayımlanmaya başlanan *İslam Ansiklopedisi*’nin yayın kurulu başkanı Adnan Adivar, *Şark Kitaplığı*’nın çeviride temel alınan kaynağın “ceddi a’lâ”sı (atası) olduğunu belirtmekte, eksiklerine karşın XIX. Yüzyıla dek İslâm’a ilişkin Batı’daki ana kaynak olduğunu vurgulamaktadır.

Yunanca yanında Türkçe, Arapça, Farsça bilmektedir. Kendisinden öncekilerden farklı olarak mimarlık ve resim bilgisine de sahiptir. Ayasofya ve Süleymaniye Camii'nin planları, Sultanahmet ve Yeni Camii başta olmak üzere İstanbul'dan görüntüler ilk kez onun seyahatnamesiyle ve çizimleriyle yayımlanmıştır.

İstanbul'la ilk karşılaşması için “büyülü bir şehre girdiğimi sandım” ifadesini kullanan Grelot, “İstanbul'a yolculuk, kuşkusuz en hoş gezilerden biridir. Bu yolculukta doğanın gözler önüne serdiği en nefis yerler ve zamanın bize mirası, Doğu imparatorluklarının görkeminin en güzel kalıntıları hayranlıkla seyredilebilir” demektedir. Ona göre, “Sanat ve doğa güzellik ve bolluğun eşit olduğu bir yer kurmak için el ele verse, İstanbul'dan daha iyisini başaramazlardı” (Grelot, 1998, s. 75).

Kentin denizden görünümüyle başlayan anlatım saray, camiler, bahçeler, kasırlarla mimariye uzanmaktadır. Ardından toplum yapısı, günlük hayatın çeşitli yönleri konu edilmektedir. Meslek grupları, farklı inançları, ibadetleriyle Hristiyan ve Müslümanlara ilişkin ayrıntılı bilgi verilmektedir. Ramazan, bayram (Grelot, 1998, ss. 79-129), namaz (Grelot, 1998, ss. 203-204) bunlar arasındadır. Camiler ve ibadetle ilgili anlatıma da yine çizimler eşlik etmektedir.

Ayasofya'nın aslına uygun doğru plan ve çizimlerini ilk kendisinin yaptığını vurgulayan yazar, kendisine yasak olan camiye Türk kılığına bürünerek girmeyi başardığını övünçle anlatmaktadır.²⁶

Resim 2: Grelot'nun çizimiyle Topkapı Sarayı (<http://people.duke.edu/~michelel/projects/visions/1.html>).

²⁶ Yazarın bir başka övüncü ve yasak ihlali, Ayasofya'da çizim yaparken gizlice şarap içip domuz eti yemektir.

Grelot'nun anlatımı İstanbul'un ötesinde Tekirdağ'dan başlayıp Çanakkale Boğazı'na, İzmit Körfezi'ne uzanmaktadır. Kitabı "Majestelerinin, daima muzaffer ordularını oraya gönderdiğinde yararlanmak üzere, egemenliğine alacağı yerlerin hiç olmazsa şeklini kendilerine sunma" isteğiyle XVI. Louis'ye ithaf etmiştir. Bilici, yazarın Kral tarafından birçok kez kabul edildiğini, anlatımlarını ilgiyle dinlediğini, çizimlerini büyük dikkatle incelediğini belirtmektedir. Kralın izniyle 1680'de yayımlanan kitap da onun deyişiyle "Doğu'yu ve İstanbul'u ele geçirme ideolojisinin bir ifadesidir" (Bilici, 2004, ss. 176-180).²⁷

Askeri açıdan ele geçirme gerçekleşmemiş ama Grelot, bilişselin yanında, görsel keşif ve fetih sürecinin ilk adımını atmıştır. Michèle Longino buna dikkat çekmekte, onu "Muzaffer Sanatçı" olarak nitelemektedir: Grelot görsel ve yazılı anlatımla mekân algısı yönünden stratejik bir denetim kurmaktadır. Yaptıklarını ve yaptığını öne çıkartmak için, kenti cinsel hazzı andırır bir konuma yerleştirmekte, "Yeryüzünün başkenti olmayı hak ediyor" dediği İstanbul'u "sembolik olarak ele geçirip onu kitaba yerleştirerek krala sunmaktadır"²⁸ (Longino 2000, ss. 1-3; Longino, 2015, ss. 108-128). Onun üzerinden kendine ekonomik ve siyasal-toplumsal "sermaye" inşa etmektedir.

Resim 3: Grelot'nun çizimleriyle Galata'dan saray ve yöresinin görünümü. (<http://people.duke.edu/~michelel/projects/visions/1.html>).

***

Nointel-Galland ikilisi, Fransız elçiliğinin siyasal ve ekonomik olguların ötesine geçerek İstanbul ve Osmanlı yaşantısına, düşüncesine, kültürüne ilişkin kaynak, veri toplama, kayda geçirme çalışmasını başlatmıştır. Onlardan otuz yıl sonra; 1699'da aynı görevle İstanbul'a gelen Marquis Charles de Ferriol bunu yeni bir aşamaya taşımıştır. Paris'ten yola çıkarken genç ressam Jean-Baptiste Van Mour'u da (1671-1737) ekibine almıştır.

Ferriol, tarihsel bir dönüm noktasında göreve gelmiştir. Atamasının yapıldığı 1699'da Osmanlı, Kutsal İttifak devletleriyle Karlofça Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu ilk büyük toprak kaybıyla birlikte, "Müslüman bir devletin Hristiyanlarla ortak hukuk prensipleri üzerine imzaladığı bir

²⁷ Grelot kitabını duayla noktalamaktadır: "Yüce Tanrım, Bizans'taki despotun gururunu /Louis'nin ayaklarının altına atın, / Fransa'nın yıldırımlarına çarpılarak /Düşün parçalanıp;/ Size başkaldırımı yok edip /Sayenizde ve sizin admıza galip gelsinler, /O imansız halkın yaptığı hatayı yok etsinler /Ve onun yerine yeşertsinler /Sizin kutsal seslerinizle muzaffer olacak ibadeti" (Dujavara, 2017, ss. 213-214).

²⁸ Longino, Grelot'nun çizim ve keşiflerindeki öncülüğü vurgulayarak hem bunların parasal değerini artırma peşinde olduğunu hem de Kral gözünde kendi değerini yükseltmeyi amaçladığını öne sürmektedir. Gerek yukarıda andığımız "övnüç"ler, bunların ve "mahrem" in içine sızmanın risklerini vurgulamasının da aynı amaca yönelik olarak değerlendirmektedir. "Şehri ambalajlayıp metalaştırması, Fransız mührünü basarak kral adına hak iddia etmesi, aynı zamanda kendine kazanç elde etmek içindir" (Longino, 2000, s. 3).

anlaşma"dır (Ortaylı, 1987, s. 132). Sonraki ilişkilerde de, XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla Avrupa'nın belirlediği devletler hukuku belirleyici olacaktır. Bu, beraberinde ekonomik ve kültürel belirleyiciliği de getirecektir.

Öte yandan yine 1669'da Süleyman Ağa'yla birlikte ilk örnekleri beliren Turqueri modası, aradan geçen otuz yılda yukarıda andığımız sahne sanatlarından müziğe, edebiyattan seyahat-namelere İstanbul merkezli olmak üzere Doğu'dan taşınan repertuarla zenginleşip yayılmıştır. İlk 1671'de açılan kahve evi, bu süre içinde Paris yaşamının ayrılmaz öğeleri arasına girmiştir. *Kibarlık Budalası* ve ardından *Bayazıt*'la sahnede sergilenen Osmanlı giysileri, aksesuarları da modanın bir parçasıdır.

Tüm bunları yaşayıp izleyen M. de Ferriol, büyük olasılıkla Grelot'nun İstanbul kitabı ve çizimlerinin yarattığı ilgiden de esinlenerek Van Mour'u yanına almış, bir "Şark koleksiyonu" projesiyle İstanbul'a gelmiştir. Galland'ın her günü defterine kaydetmesi boyutunda olmasa Ferriol, göreve başlangıç törenini Van Mour'un fırçasından belgelemiştir. 5 Ocak 1700 günü Divan'a kabulünün ardından sadrazam tarafından onuruna verilen yemek, heyetin saraydan dönüşü (*Elçi Alayı*) ayrı ayrı resmedilmiştir.

Kentten ve günlük yaşamdan görüntüler gibi serbest çalışmaların ötesinde elçi, Van Mour'a Osmanlı'daki farklı kesimlerin giysilerini örnekleyecek resimler sipariş etmiştir. 1707-1708 döneminde çizilen yüzü aşkın resim, örneği olmayan bir "Şark Kıyafetleri" koleksiyonu yaratmıştır.

M. de Ferriol, 1711'de görevden ayrılınca Van Mour onunla Paris'e dönmek yerine İstanbul'da kalmayı yeğlemiştir. Yaşamının sonuna dek de bu şehirde kalmıştır. Ferriol'dan sonraki Fransız elçileri de Van Mour'a İstanbul tabloları ısmarlamayı sürdürmüştür. Onlara Venedik Balyozları, Hollanda Elçileri ve sayıları her geçen gün artarak, şehrin yeni bir topluluğunu oluşturma yolunda hızla ilerleyen Batılı gezgin Pera sakinleri de eklenecektir.²⁹ Avrupa'da ve İstanbul'da neredeyse eşzamanlı olarak yaşanan iki etken de Van Mour'un İstanbul ressamı olarak öne çıkmasında rol oynamıştır.

Avrupa cephesindeki oluşumlar, Ferriol'un Paris'e döndüğünde, Van Mour'a yaptırdığı Osmanlı'nın farklı etnik, dinsel kesimlerinin giysilerinden oluşan Şark Kıyafetleri koleksiyonunu gravür tekniğiyle çoğaltıp 1712-1713'te albüm olarak yayımlamasıyla başlamıştır. Saray çevresi ve Paris sosyetesinde geniş ilgi gören albümün peş peşe yeni basımları yapılmış, 1714'te de renkli basımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Almanya (1717), Hollanda (1723) ve İngiltere'de (1769) yayımlanmıştır.³⁰

Böylece albüm, Turquerie modasını daha da yaymanın yanı sıra giysilerden, ev ve süs eşyasından resme taşımıştır (Genellikle oryantal ve kadınsı adlar verilen kanepeler, divanlar, sofa vb. ev mobilyası, oturma grupları için: Dobie, 2007, ss. 13-36). Watteau, Guardi gibi İstanbul'u, Osmanlı'yı hiç görmemiş onlarca sanatçı, albümden hareketle resimler üretilip pazara sürmüştür. Fransız diplomat Auguste Boppe (1862-1921), bu resimlerin "etnografik değil, dekoratif" olduğunu vurgulamaktadır: "Modanın bir kaprisi ile, hiç seyahat etmemiş sanatçılar 'Türk ressamları' oluverdiler ve yaptıkları 'Turquerie'ler onlara ün sağladı" (Boppe, 1998, arka kapak).

Tüm bunlar Van Mour'un ününü artırmış, siparişleri yetiştiremez hâle gelmiştir. Elçi de Bonnac'ın önerisiyle 1725'te kendisine *Kralın Doğudaki Daimi Ressamı* unvanı verilmiştir. Kaleme

²⁹ XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Pera'nın "Avrupalı bir kibar mahallesi kılığında bürünmeye" başladığını kaydeden Mantaran, bunda *Lövanten* veya *Perotlar* (Peralılar) denen Batılı gezginlerin buraya yerleşik hâle gelerek "kentte kök salmaları"nın etkili olduğunu belirtmektedir: "Bunlar daha sonra XVIII., özellikle de XIX. yüzyılda İstanbul'un çok önemli bir unsurunu oluşturacaklardır. (...) Böylece Osmanlılar'ın kendi İstanbul'larının karşısında, kâfirlerin kenti, Avrupa kenti Pera yavaş yavaş gelişmektedir." (Mantran, 1991, s. 57).

³⁰ Albümün renklendirilmiş 1714 baskısı, Türkiye'de de yayımlanmıştır: *On Sekizinci Yüzyıl Başında Osmanlı Kıyafetleri* (Ed. Şevket Rado, Doğan Kardeş Yayınları, 1980)

aldığı *Doğu Mektupları*'yla XVIII. yüzyıl İstanbul'unu nesnel ve içeriden gözlemlerle Avrupa'ya nakleden isimlerden Lady Montagu başta olmak üzere dönemin Batılı gezginleri Osmanlı giysileriyle ona resimlerini yaptırmıştır (Germaner-İnankur, 2002, ss. 22-24).

Grelot'nun attığı İstanbul'u resmetme (ve pazarlama) adımı, XVIII. yüzyıldan başlayarak resim üzerinden onu sahiplenme (mülk edinme), tüketme çığırını açacaktır. Bir yüzyılın öncesinin "ele geçirme" projeleri, devletin – orduların dışına çıkmış, resimle birlikte görsel – imgesel düzlemde bireylerin sahipliğine dönüşmüştür.

Galland'a sahada çalışarak pratik ve bilişsel yönden oryantalizmin öncüsü denirse, Van Mour'u da resim alanında bir erken öncü olarak değerlendirmek gerekir. Ardından gelecek olanlardan farkı, sahada bizzat yaşaması, çalışmasından da öte, göreceli "belgesel"ci tavrıdır. Kıyafetlerde olduğu gibi örneğin düğünlerde Türk, Rum, Ermeni törenlerini resmetmiştir. Boğaz gezintileri, eğlenceleri, sema eden dervişlerle birlikte *Lale Devri* adı verilen değişim dönemine ve ona son veren isyana da resimleriyle tanıklık etmiştir.

İstanbul cephesinde, Osmanlı tarihinin özel bir dönemi yaşanmaktadır.

İstanbul'dan Paris'e – Paris'ten İstanbul'a

Müteferrika Süleyman Ağa'nın 1669'daki "zoraki" Paris yolculuğundan elli yıl sonra Osmanlı, tarihsel koşullar nedeniyle (çatışma içinde olduğu Avusturya ve Rusya'ya karşı destek, ittifak arayışıyla) zorunlu ve gönüllü olarak Paris'e "olağanüstü elçi" gönderecektir: Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, Fransa ziyareti elçiliğinin ötesinde bir inceleme, araştırma, keşif yolculuğudur. 1720'den 1721'e on bir ay süren gezi, Batı ilim ve fenniyle tanışma girişimidir.

Elli yıldır Osmanlı, İstanbul, Doğu repertuarını hayli genişleten Paris, gönüllü ve uyumlu tutum içindeki Mehmet Çelebi'nin ziyaretini bir dizi ressamla kayda geçirmiştir. Çelebi'nin ziyaretiyle ilgili olarak kaleme aldığı *Fransa Sefaretnamesi*, türünün yetkin örneklerindedir. Kadınların toplumdaki konumları, ilgileri, davranışlarından operaya, rasathaneye, dürbüne dek ilgisini çeken hemen her şeyi kaydedip nakletmiştir. İzlenim ve önerileri Osmanlı'da bir dizi değişim hareketine kılavuzluk etmiştir. Her şeyden önce İstanbul'un görünümünü, mekân düzenini, saray çevresi ve üst tabakanın yaşam biçimini değiştiren Lale Devri, büyük ölçüde bu kılavuzluğun ürünüdür (Göçek, 1987, ss. 85-95; Rado, 2006, ss. 10-12).

Bu dönemde bir bakıma Paris'e özenen İstanbul, mimariden bahçe düzenine, iç dekorasyona, giderek minyatür gibi geleneksel sanatlarına da uzanan Barok'la tanışmıştır. Bu "üslubun Topkapı Sarayı'nın klasik yapısı içine de" girdiğini işaret eden İlber Ortaylı, Harem Dairesi'ndeki "duvarları çepeçevre meyve çiçek resimlenmiş" Yemiş Odası'nı, "kaba dekorlarla figüratif resim dönemine ilk adımları(n)" atılması olarak değerlendirmektedir. Sofa Köşkü ve üçüncü avludaki kütüphanenin içini süsleyen vitraylar, freskler de aynı üslubun ürünüdür (Ortaylı, 1987, ss. 138-139).

Lale Devri'nde saray ve kasırların etrafında park düzenlemesine gidilmiş, yeni yaşam alanları ortaya çıkmıştır. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın yabancı sefaretleme ilişkisi ve iletişim içinde olma politikasıyla saray çevresinin düzenlediği yemeklere, eğlencilere onlar da davet edilmiştir. Elçi ve temsilciler, ressamı, sanatçılarıyla davetlere katılmıştır. Oradan edinilen izlenimler, görüntülerle üretilen yapıtlar, İstanbul'un bir gösteri alanı gibi sunulmasını getirerek oryantalist imgeleri beslemiştir.

Şiirde Nedim, minyatürde Levni, tarih yazımında Seyyid Vehbi'yle karşılığını bulan bu dönemin en önemli yeniliği ise 1727'de matbaanın açılmasıdır. Bunun eşliğinde tercüme hareketi başlamış, Osmanlı siyasal-kültürel oluşum ve dönüşümlerinde önemli rol oynayacak Tercüme

Odası'nın adımları atılmıştır. Damat İbrahim Paşa, elyazmalarının ülke dışına çıkarılmasının engellenmesi talimatını vermiştir. Yine Ortaylı'nın deyimiyle "XVIII. yüzyıl bir kültürel değişimin ilk sancılarının duyulduğu dönemdir." (Ortaylı, 1987, s. 141).

Bu sancı, 1730'da kanlı bir isyanla kendini göstermiş ve Lale Devri'ne son vermiştir. Dönemin aktörleri Damat İbrahim Paşa, şair Nedim isyancıların kurbanı olacak, Mehmet Çelebi ise isyana destek olduğu gerekçesiyle gönderildiği sürgünde can verecektir. Ama 1720'de Paris seferinde ona eşlik eden ve dönüşte matbaanın kuruluşuna önyak olan oğlu Çelebizade Süleyman, 1740'ta elçi olarak Paris'tedir.

İstanbul yüzünü Paris'e, Batı'ya çevirirken, "Boğaziçi ressamaları" ve izleyicileri Paris'te, Avrupa'da Doğu egzotizmi yarışıdadır. *Boğaziçi ressamaları* nitelemesi yine diplomat kökenli Boppe'a aittir. "Turquerie" üreticisi ilk dönem "Türk ressamaları"nın aksine Boğaziçi ressamaları İstanbul'u mesken tutmuş, "modellerini Boğaz kıyılarında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzak ülkelerinde aramış"tır. Boğaziçi peyzajları ve gösterişli Doğu kostümleriyle Levantenleri resmeden Malta Şövalyesi A. Favrav (1706-1798); Doğu insanının davranış ve hareketlerine odaklanan gözlemlerini tuvale taşıyan J. B. Hilair (1753-1828); on sekiz yılını İstanbul'da geçiren, peyzajların, gravürlerin yanı sıra Saray'la da ilişki kuran, bahçe düzenlemesi, restorasyon yapan A.I. Melling (1763-1831) bunların başında gelmektedir.³¹

Onlar, kendilerinden sonra gelen ressamlar kuşağıyla birlikte Batı'nın düşünsel, siyasal, ekonomik, kültürel yönden "Doğu"yu konumlayıp kodlayacağı pratikler dizisinin ortak adını; "oryantalizm"i de hazırlamıştır.

XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla tarihe yön veren bir devrimle geçen Paris, başkentliğini üstleneceği modernizmle birlikte, burada konu edilen iki yüzyıllık pratikler ve ondan doğan imgeler dizisiyle "Levant"ı geride bırakıp yekpare bir Doğu üretecektir. Resim sanatı üzerinden üretilen oryantalizm, Doğu'ya dair her şeyi kuşatacaktır.

İstanbul ise aynı evrede Tanzimat'la Batı'ya, Paris'e, zamana göre kendini "tanzim" etmeye çabalayacaktır. Sefirlerini, seyyahlarını, sanatçıları konuk ettiği Pera, tıpkı Lale Devri gibi "hamlesi yarıda kalmış Paris taklidi"yle bütün bu tarihin merkezini, göstergesini oluşturacaktır (Tanpınar, 1972, s. 143).

Sonuc

Ekonomik, siyasal, askeri konumlanmalar, mücadeleler düşünsel, kültürel, sanatsal etkileri, ifade biçimlerini, arayışlarını da beraberinde getirmektedir. Bu da hem tüm bu pratiklerin kendisinde hem somut gerçeklikte karşılıklı dönüşümler yaratmaktadır. Dönüşümler, yazılı ve görsel yeni ifade biçimlerini, türlerini yaratmaktadır. İstanbul-Paris ekseninden incelediğimiz yakın dönem Doğu-Batı yan yana ve karşıtlığı oryantalizmin kaynaklarını, oluşum ve doğum sürecini, ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Aksoy, B. (2003). *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Müzik*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
 And, M. (1958). *Gönlü Yüce Türk*. Ankara: Dost Yayınları.
 Antognazza, M. R. (2012). *Leibniz*. (Çev. O. Düz). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

³¹ Melling ayrı bir incelemeyi hak etmektedir. 1795'te III. Selim tarafından Saray Mimarlığı'na atanmış, Hatice Sultan sarayını inşa etmiştir. Giysi ve mücevher tasarımları da yapmıştır. 1803'te Paris'e dönmüş, İstanbul resimleri çoğaltmak için 1809'da gravür atölyesi kurmuştur. Fasiküller halinde bastığı gravürleri abone sistemiyle dağıtmış, son fasikül 1819'da yayımlanmış ve kitaplaşmıştır. Gravürler ve İstanbul'a ilişkin açıklayıcı notları içeren kitap *İstanbul ve Boğaz Kıyılarına Pitoresk Seyahat* adını taşımaktadır.

Aydın, C., Görgün, T. (1998). Herbelot, Barthélemy de Molainville d'. *İslam Ansiklopedisi*, C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Benjamin, W. (1993) XIX. Yüzyılın Başkenti Paris (Çev. A. Cemal). *Pasajlar içinde* (ss. 87-107) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilici, F. (2004). *XIV. Louis'nin İstanbul'u Fetih Planı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Boppe, A. (1998). *XVIII. Yüzyıl Boğaziçi Ressamları* (Çev. N. Y. Celbiş). İstanbul: Pera Turizm.

Braudel, F. (2004). *Maddi Uygarlık C. I – Gündelik Hayatın Yapıları* (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Brummet, P. (2015). *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*. New York: Cambridge University Press.

Coşkun, Z. (2019). Oryantalizm, Edward Said Ve Sanat Tarihinde Değişimler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. ISSN: 2587-2621, 2 (3), ss. 215-247. İstanbul.

Couto, D. (Ed.). (2010). *Harp ve Sulh Avrupa ve Osmanlılar* (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Djuvara, T. G. (2017). *Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje* (Çev. P. Tacar). İstanbul: İş Kültür Yayınları.

Dobie, M. (2007). Orientalism, Colonialism, and Furniture in Eighteenth-Century France. D. Goodman, K. Noberg (Ed.), *Furnishing the Eighteenth Century* içinde (ss. 13-36). New York: Routledge.

Ferwerda, F. F. (1992). Michel Baudier. Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi* cilt 5 içinde (ss. 211-212). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Galland, A. (1987). *İstanbul'a Ait Günlük Anılar* (Çev. N. S. Örik). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Galland, A. (2003). *İzmir Gezisi*. (Çev. E. Üyepazarcı). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Germaner, S., İnankur, Z. (2002). *Oryantalistlerin İstanbulu*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ghobrial, J-P. A. (2013). *The Whispers of Cities: Information Flows in Istanbul, London, and Paris in the Age of William Trumbull*. Oxford: Oxford University Press.

Göçek, F. M. (1987). *East Encounters West*. New York: Oxford University Press.

Grelot, J. (1998). *İstanbul Seyahatnamesi* (Çev. M. Selen). İstanbul: Pera Turizm Yayınları.

Grosrichard, A. (2004). *Sultan'ın Sarayı* (Çev. A. Çakıroğlu). İstanbul: Aykırı Yayınları.

Harvey, D. (2012). *Paris, Modernitenin Başkenti* (Çev. Berna Kılınçer). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hellman, H. (2011). *Büyük Çekişmeler* (Çev. F. Baytok). Ankara: TÜBİTAK.

Hentsch, T. (1996). *Hayali Doğu* (Çev. S. Dolanoğlu). İstanbul: Metis Yayınları.

Hitzel, F. (Ed. 1995). *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hodson, D. (2013). A Would-Be Turk: Louis XIV in Le Bourgeois gentilhomme, <https://doi.org/10.1179/026510610X12713438444792>.

Longino, M. (2000). Imagining the Turk in Seventeenth-century France: Grelot's Version. Duke University, <http://people.duke.edu/~michelel/projects/visions/1.html> (18 Mayıs 2019'da ulaşılmıştır).

Longino, M. (2015). *French Travel Writing in the Ottoman Empire: Marseilles to Constantinople, 1650-1700*. New York: Routledge.

Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* (Çev. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mantran, R. (1991). *16 ve 17. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*. (Çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Marzolph, U. (2015). A Scholar in the Making: Antoine Galland's Early Travel Diaries in the Light of Comparative Folk Narrative Research. *Middle Eastern Literatures*, 3(18) içinde (ss. 283–300). (<http://dx.doi.org/10.1080/1475262X.2016.1199095>).

McCabe, I. B. (2008). *Orientalism in Early Modern France Eurasian Trade, Exoticism, and the Ancien Régime*. Oxford-New York: Berg Publishers.

McCluskey, P. (2016). An Ottoman envoy in Paris: Süleyman Ağa's mission to the court of Louis XIV, 1669. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVIII, ss. 337-355. İstanbul: TDV-İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi).

Melling, A-I. (2012). *İstanbul ve Boğaz Kıyılarında Pitoresk Seyahat* (Çev. İ. C. Schick). İstanbul: Denizler Kitabevi.

Molière, (J.-B.). *Kibarlık Budalası*. (Çev. T. Türk). İstanbul: Oda Yayınları.

Montesquieu, C-L. S. (2015). *İran Mektupları*. (Çev. B. Günen). İstanbul: İş Kültür Yayınları.

Nochlin, L. (1983). The Imaginary Orient. *Art in Amerika*, ss. 119 – 131 / 186 – 189.

Ortaylı, İ. (1987). *İstanbul'dan Sayfalar*. İstanbul: Hil Yayınları.

Öndeş, O., Makzume, E. (2000). *Lale Devri Ressamı Van Mour*. İstanbul: Aksoy Yayınları

Öztuna, Y. (1989). *Türk Tarihinden Yapraklar*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Racine, J. (1999). *Bayazıt*, (Çev. R. N. Drago). İstanbul: Cumhuriyet Kitap.

Rado, Ş. (2006). *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri -Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi-* İstanbul: İş Kültür Yayınları.

Said, E. W. (2000). *Kış Ruhu* (Çev.-Ed. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Said, E. W. (2001). *Şarkiyatçılık* (Çev. B. Ülner). İstanbul: Metis Yayınları.

Said, E. W. (2006). *Müzikal Nakışlar*. (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Tavernier, J. B. (2006). *Tavernier Seyahatnamesi* (Çev. T. Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tavernier, J. B. (2007). *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı* (Çev. T. Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Toprak, Z. (1994). Düünden Bugüne İstanbul'un Nüfusu 1478-1950. *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, ss. 108-111. İstanbul: Tarih Vakfı.

Toros, T. (1968). XVII. Asırda Kahveyi Fransa'ya Tanıtan Türk Elçisi. *Hayat Tarih Mecmuası*, 11, ss. 25-28. İstanbul.

Tournefort, J. (2005). *Tournefort Seyahatnamesi* (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ulusoy-Pannuti A. (2016). Paris'in 'Türkçe konuşan' kütüphanesi. *Radikal*, 20/01/2016, <http://www.radikal.com.tr/kultur/parisin-turkce-konusan-kutuphanesi-1499133>. (18 Mayıs 2019'da ulaşılmıştır.)

Van Dyk, G. (2017). The Embassy of Soliman Aga to Louis XIV: Diplomacy, Dress, and Diamonds. *emaj art journal*. <https://emajartjournal.com/special-editions/cosmopolitan-moments>. (15 Mayıs 2019'da ulaşılmıştır.)

Yücedağ, G. (2018). Two Views to the Illnesses and Cure Methodson on The Land of Ottoman At The End of The 17th Century: Antoine Galland and John Covell. (<http://socialsciences.eurasianacademy.org>) <http://doi.org/10.17740/eas.soc.2018.V18-07>. (17 Mayıs 2019'da ulaşılmıştır.)